



## Anadolu'da İslamiyet

M. Fuat Köprülü

İstanbul, Alfa Yayınları, 2017, 144 Sayfa, ISBN: 978-605-171-381-6

Hasan Hüseyin TOHUMCU\*

M. Fuat Köprülü Türk Tarihçiliğinin ve Edebiyat Tarihçiliğinin kurucu isimlerindedir. “*Anadolu'da İslamiyet*” adlı bu eseri ise “*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*” isimli eserinin devamı ve tamamlayıcısı kabilindedir. Köprülü bu çalışmasını Anadolu İslam inancının şekillenmesinde etkili olan faktörleri coğrafyanın sınırlarını aşarak ve batılı tarihçilerin tezlerini tekzip ederek meydana getirmektedir. Fakat bunu hikayeci bir tarih olarak değil aksine bir tetkik şaheseri olarak inşa etmekte... Köprülü'nün dili ve şahsına münhasır anlatımıyla “*Anadolu'da İslamiyet*” okuyucusunu engin dipnotları ve yetkin terkibi ile buluşturuyor.

Anadolu dini yapısının özelliklerinin aktarılacağı bu eserde öncelikle Büyük Selçukluların ve Anadolu Selçukluların, eski Türkmen ananelerinin, Şii, Batını akımların, Timurîlerin dini hususiyetlerinin bilinmesi gerekmektedir. Ancak bu yapılırken Anadolu coğrafyasının askeri, içtimai ve siyasal yapısının beraberinde düşünülmesi elzemdir. Nitekim Türk göçleri ile hemhal olan coğrafyada Bizans sınırında yerleşen göçer grupların, Moğol etkisinin, Hilal-Salib mücadelesinin ve Sufî tariklerin hinterlandını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

---

\* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğrencisi, h.huseyintohumcu@outlook.com

Köprülü'nün ilmi metodu çerçevesinde Anadolu'da İslamiyet üzerine yapılan çalışma yalnızca bu coğrafya ile sınırlı kalmayacak İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Horasan ve bi'l-umum sair coğrafyalar ile Oğuz ananeleri incelenecektir. Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar içerisinde yoğrulan inançlar kimi zaman birbirlerine benzer özellikler veya dikkat edilmediği takdirde ayırmakta zorluk çekilecek benzerlikler ortaya koymaktadır. Köprülü “*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*” adlı eserine yazdığı bu devam niteliğindeki çalışmasında pek çok konuya açıklık getirmekte ve batılı tezlere karşı erken dönemde Anadolu İslam inancının gerçek bir dökümünü vermektedir.

Sosyal yapılar olan inançların araştırılmasının zorluğunun yanında bunlara ulaşılabilecek kaynakların özellikle erken dönem kaynaklar olan Selçuklular ve Beylikler dönemi eserlerinin sınırlı olması ve anılan dönemin şartlarında ortaya konulan araştırmaların iptidailiği bu konuda meşakkatli bir süreç olacağı habercisidir. Nitekim Anadolu'nun tarihi gereği ortaya konan pek çok vesika ve sanat eseri tahrip olmuş ve bir kısmı da yok olmuştur. Elbette Köprülü'nün devrinde batılı tezlerin ilkelliği bir tarafa Osmanlı'nın son döneminde var olan Türklerin Anadolu'da ki varlığının meşruiyetine kasdiliği meselesini de göz önüne almalıyız. Köprülü'nün yakındığı bir diğer nokta ise tarihi salt hükümdarlar menakıbı olarak gören ve tarafsız olmayan eski tarihçilere karşı güvensizliğin bu araştırmaları sekteye uğratabileceğidir.

Ona göre dini sahada yapılacak olan çalışmalar kültürel faktörlere de etki edeceğinden etnografi çalışmalarının önemi burada vurgulanmalıdır. Kültürel çalışmaların yanında coğrafya çalışmalarının da önemi büyüktür. Nitekim öğrencisi Halil İnalçık 80'li yaşlarına rağmen topografik saha çalışmalarına önem vermiştir. Bu çalışmalara medar olabilecek hususiyetler Köprülü'nün aktardığına binaen Türklerin gittikleri yerlere eski kadim yerleşim yerlerinin isimlerini vermeleri ve yaşadıkları coğrafyayı kadim coğrafyalara dönüştürmeleridir. Nitekim Seyhun'dan Rumeli'ne kadar yaşadıkları coğrafyada bunun örneklerini görmek mümkündür.

Türkler tarihte Budizm, Maniheizm ve Yahudilik'de dahil olmak üzere farklı inanç sistemlerine sahip olmakla beraber Köprülü'nün belirttiği gibi İslam inancı kadar hiçbir inanç nüfuz bulmamıştır. Bu inançlar içerisinde Türkler kendi kimliklerini korumuş ve yeni inanç sistemlerinde “*hiss-i müşterek*” özelliklerine uygun unsurları izhar etmişlerdir. Elbette yeni dini inançlarına eklenen “*Türkmen Babaları*” ve Türk “*Kam-Ozan*”larının da İslamlaştığını görmek Köprülü için “*müverrih-i dini*” için bir zarurettir.

Köprülü'nün ele aldığı dönem elbette Anadolu coğrafyasının her açıdan en debdebeli devrinden biridir. Türk göçlerinin coğrafyayı tanımladığı, beraberinde Abdallar ve Sufilerin oluşturduğu bu hamule henüz erken dönem Osmanlı beyliğinin içinde bulunduğu coğrafyayı tanımlaması zor bir yapıya büründürmüştür. Kitabı İslam akaidinin yanında fakılar, Abdallar, Babalar'ın meydana getirdiği bu geçişken ortamda devlet aygıtının merkezi yapısı oluştuğça bu yapılar sistem dışı kalmakta veya sisteme zahirde entegre bir yapı meydana gelmektedir. Fakat bu yapı incelenirken Köprülü'nün üzerinde durduğu nokta farklı coğrafyalardaki yapıların tek tek kendi içerisinde ele alınması ve ardından tüm bu birikimin tek bir potada eritilmesi anlayışı eserin içeriğinde mahfuz görünmektedir.

Timur İstilasası ve Safevi hurucu da Anadolu'da ki Moğol ve Kızılbaş hareketliliği için ilkin etkili olmaktadır. Köprülü'ye göre bu tarihlerden sonra Anadolu'da dini bakımdan geniş etkili hadiseler olmamıştır. Anadolu'da Selçukîlerin farklı unsurlardan meydana gelen ordularına karşı harekete girişebilecek yegâne unsur göçebe Türkmenlerdir. Nitekim dinamik yapıdaki bu topluluklar merkezi yapılara bağlılıktan ziyade özgür itikat ve toplumsal yapılarını muhafaza etmeyi, bunun için var olmayı ve buradan kazanmayı öncellemektedirler. Hatta Köprülü'ye göre bu unsurlar Osmanlı'nın son devirlerine kadar dini ayaklanmalarda ön planda duran kesimi oluşturacaktır. Türkmenlerin genel yapısı itibarıyla bakarsak felsefi-kelami yorumların çerçevesini çizdiği İslam akidelerine karşı genellikle lakayd kaldıklarını ve “*Babalar*”, “*Abdallar*” gibi kendi ananevi unsurlarının cereyan çerçevesinde bulunan kişilerden çokça etkilendikleri söyleyebiliriz.

Anadolu'da var olan tekke-tarikatların ve sufi çevrelerin umumi algıya göre Anadolu Selçukluları zamanında Alaeddin Keykubad devrinde gelmeye başladıkları, daha önceki devirlerde faraza bir boşluğun varlığı gibi yanlış bir algı yatmaktadır. Fakat söylemeliyiz ki önceki dönemlerde de varlıklarını sürdürdüklerine ait birtakım yeni tetkikler bu eserde ele alınmıştır. Ancak yazılı kaynakların 7. asırdan sonraki geç dönemlere tarihlenmesi bu göz önünde bulundurulması elzemdir. Erken dönem Horasan Hufileri Anadolu ve İran coğrafyasında etkili akımlar olmuşlardır. Fuat Köprülü genel itibarıyla “*Horasan Sufileri*” başlığı altında incelediği kimseleri genel yargının aksine Horasanî sufi akım sahipleri olarak değil çok farklı bir açıdan ele alarak “...*Horasan Erenlerinin hakiki manası, Horasan'dan gelen dervişler değil, Melametiye mesleğinde sufiler demektir...*” yargısına varmaktadır. Ve bu zümre takipçileri olarak birbirlerinden ufak tefek farklarla Muhiddin Arabi(İbn Arabi) ve onun vahdet-i vücud kavramını sistemleştiren Sadreddin Konevi, Evhadüddin Kirmani, Fahreddin İraki, Necmeddin Daye ve Celaleddin Rumi(Mevlana)'yi saymaktadır. Melametiye akımı sahiplerinin Irakilerin mukabili olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Köprülü Anadolu'nun göçer Türkmen boyları ile beraber yoğrulan içtimai yapısına eklemlenen Türkmen Babalarının, Orta Asya, Harezm ve “Horasan sahalarında Yeseviye tarikatına mensup dervişlerin Horasan sufileri dediğimiz Melametiye şubelerine mensup” kişilerin ve daha pek çok inanç sistemlerine sahip kimselerin Anadolu'ya gelip yerleştiklerini, karmaşık bir hamule oluşturduklarını belirtmektedir. Fakat Köprülü'nün bahsettiği dikkate değer meselelerden bir diğeri de halk arasında şehir hayatının ve hükümdar saraylarının nezih köşelerini saf tutan tarikat sahiplerinin değil aksine eski Türk adetlerini taşıyan “*Ozan*”lar ve *Babalar*”ın çok daha etkili olmasıdır. Nitekim yerel temayülleri halen eski inanç sistemlerine bağlı olan Türkler kendi meşreplerine çok daha yakın olan ve ananevi ihtiyaçlarını tahmin eden Abdallara ve Sufilere bağlılıklarını izhar etmişlerdir.

Moğol istilasının ardından Anadolu'ya gelen dervişler arasında çoğunluğu Kalenderiyye dervişleri oluşturmakla beraber Köprülü'nün belirttiğine göre Anadolu ve Batı İran'da 7. Asırdan 11. Asra kadar olan kaynaşmalar Kalenderiye tarihine dikkat edilmek suretiyle izah edilebilir. Melami-meşrep ve Kalenderi-meşrep kimseler bizzat bu unsurları taşıyanlardan farklı olmakla beraber asli akidelerini de

sürdürmektedirler. Nitekim Köprülü'nün değindiği önemli bir nokta Sufilerin ve büyük evliyaların da Melami-meşrep olmakla itham edilmelerinin doğal olduğudur. Hatta Cüneyd-i Bağdadi'nin “*tafakkuh ve teverruuna*” rağmen tekfir edilmesine Köprülü dikkat çekmektedir. Cereyan eden Şiilik-Fütüvvet-Rufailik, Şiilik-Kalenderiye-Hayderiye ve Yesevilik ile Bektaşilik akımları İranî denilerek yanlış bir sınıflama yapılmaktadır. Köprülü'nün ifadelerine göre bu gibi akımlar Türkmen kitleleri arasında sıklıkla rastlanması ve Anadolu'da ki dini-siyasi ayaklanmalardaki rolleri yönünden dikkat çekmektedir. Nitekim bu inançlara sahip Türk unsurların sayılarının da azımsanamayacak sayıda olduğu belirtilmektedir.

Anadolu'da göçerlerin ve Türkmenlerin mensup olduğu sufi çevreler ve tarikatların yanında yüksek zümreye hitap eden Mevlevilik gibi tarikatları da görmekteyiz. Devlet ile neredeyse hiçbir sorunu olmayan bu yapının Ulu Arif Çelebi döneminde sistemleşmeye ve kurumsallaşmaya başladığını, sema-ayin-musiki ritüellerinin oluştuğunu ve nüfuzlu beylerin himayesi altında Mevlevi tekkelerinin açıldığını söyleyelim. Mevleviler'in yüksek zümreye hitapları o çaptadır ki Moğol istilası sırasında Mevlana'nın şöhretinin o denli yaygınlaşmasının bir sonucu olarak istila devirlerinde dahi Mevlevi tekeleri açılabilmiştir. Hatta bunun gibi örnekler Mevlana adına farklı ithamlara yol açmaktadır. Burada Köprülü pek çok yerde olduğu gibi Babinger'in mütalaasının yanlışlığını belirterek Mevlevilerin Bektaşiler ile karşılaştırılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu gibi yabancı tezlerin nasıl tekdiz edildiğini eserin tamamına yakınında görmek mümkündür.

Anadolu'da etkili olan cereyanlar yanında yine aynı asırlarda bu coğrafyaya dahil olan Fütüvvet teşkilatını da unutmamak gerekir. Abbasi halifesi bu teşkilata merkezi yapıyı kontrol amacıyla nüfuz etmiştir. İslam dünyasının üretim merkezlerinde varlığını sürdüren bu yapı Osmanlı Devletinin kuruluşunda dahi etkili olmuştur. Fakat Köprülü burada Ramsay'ın iddiasının tersine bu yapının mahalli teşkilata dahil olmadığını, ahiler adıyla anılan bu zümrelerin hemen her sahadaki üretim sahalarına konuşlandıklarının aktarmaktadır. Nitekim Mısır, İran, Irak, Suriye gibi merkezlerde bulunan Ahiler Anadolu'da ise Mevlevilik, Bektaşilik ve Halvetilik gibi tarikatlar ile muhtelif noktalardan bağılıklar arz ettiğini belirtmektedir.

Timur'a karşı Fazl-ı Hurufi'nin, Şahrüh'a karşı İshak-ı Hatlani'nin kıyamı ve Ahmed-i Lor'un suikastı ve bununla bağlantılı pek çok isim ve olaylar Köprülü'nün ifadesi ile İranlıların Türklere karşı hareketleri gibi tektip okunmaktan ziyade kendi iç dinamikleri içerisinde farklı itikat ve meşrepten tarikler ve sufilerin görüş ayrılıkları ve eski Türkmen anelerinin İslam tarihindeki yerine işaret etmek gerekmektedir.

Köprülü'nün kaleme aldığı bu eser Anadolu'nun dini yapısında sufi cereyanların, devlet-tarikat ilişkilerinin ve bunların biyografilere ve dönemin literatürünü dipnotlarda ayrıntılı şekilde verilmesi ile tekmil edilişi okuyucuyu büyük bir zevkle araştırmaya itecektir. Elbette Köprülü bu eseri kaleme almakla hem “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” eserinin üzerine bir ekleme yapmakta hem de anılan dönemde literatüre sağladığı katkılarla bugün dahi ufukumuzu genişletmektedir.

Elbette Köprülü ele aldığı meselelerde yalnız siyasi boyutunu tespit etmekle kalmıyor bunun asıl sebeplerini tetkik etmek adına çok farklı alanlarda yaptığı araştırmalar ile konuyu ihata ediyor. Metodoloji

açısından Fuat Köprülü Annales ekolünün araştırma usullerini sergileyerek batı dünyasının sahip olduğu modern tarihçilikte Anadolu'da yetişmiş bir münevver olarak tarih dünyasını halen hayretler içerisinde bırakıyor. Onu bir tarihçi, edebiyatçı, vb dallarda tanımlamak da imkânsız hale geliyor.

“*Anadolu'da İslam*” adlı eseri 144 sayfada cami olup Alfa yayınlarından Tarih-Köprülü Külliyyatı kapsamında yayınlanmıştır. Okuyucuyu yormayacak ebatta olan eser elbette alanın mütehassısları için hem nitelikli bir örnek hem de dil bakımından gayet karatta ve olgunluktur. Elbette eserin kapsamı gereği konular belli başlıklarla ele alınmakta fakat konunun siyak ve sibakına hâkim olabilmek için külliyyatın ilgili eserleri de mütalaa edilmelidir.